

Дмитро КОЛОМІЄЦЬ,

студент-магістр
Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

Dmytro KOLOMIETS,

Master's Student of the Faculty
of Social Sciences and Humanities,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

e-mail: dmytrokolomiets@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-3607-1689>

Житлово-комунальне господарство Києва в період німецько-радянської війни, за матеріалами окупаційної преси (вересень 1941 — вересень 1943 рр.)

Стаття присвячена висвітленню становища житлово-комунального господарства в Києві на сторінках окупаційних періодичних видань «Українське слово», «Нове українське слово», «Останні вісті». Окреслено стан житлового фонду та комунальної інфраструктури від вступу окупаційних військ до міста й до моменту згорання діяльності німецької адміністрації. Виявлено інформацію стосовно статистичних підрахунків руйнувань у Києві, діяльності з локалізації та ліквідації таких наслідків тощо. Простежуються пропагандистські штампи, викривлення та гіперболізація інформації стосовно стану справ міського житлово-комунального господарства.
Ключові слова: Київ, житлово-комунальне господарство, німецько-радянська війна, періодична преса, «Українське слово», «Нове українське слово», «Останні вісті».

Housing and Communal Services of Kyiv during the German-Soviet War Based on the Materials of the Occupation Press (September 1941 — September 1943)

The article is dedicated to the state of housing and communal services in Kyiv as covered in the periodicals «Ukrainske Slovo», «Nove Ukrainske Slovo» and «Ostanni Visti» during the period of German occupation. Analysis of the newspapers' materials made it possible to outline the state of the housing stock and communal infrastructure from the entry of the occupying forces into the city until the end of the German administration's activities. The newspapers' pages contain information on statistical calculations of the destruction in Kyiv, as well as activities related to the localization and elimination of these consequences. The materials reveal propaganda clichés, distortion, and exaggeration of information regarding the state of affairs in housing and communal services. For the mentioned aspect, it is possible to reflect the common and distinct features of German propaganda in the periodicals used in all the territories where it was active. This includes the use of "soft power" by the occupying press to instill new political beliefs, friendliness towards Germans in the population of Kyiv. In particular, appealing to the destruction of housing and critical infrastructure of the city by the Soviets. Attention to the materials of the occupation press and their objective evaluation not only allows for determining the degree of distortion of the information provided in the context of the historical time reviewed but also in comparison with the activity of such presses in the modern world. Russian occupation administrations currently use the full spectrum of mass media, including the press, to distort reality and conduct political propaganda on temporarily occupied territories in Ukraine. In many respects, the occupiers adhere to similar or identical forms of the fascist regime of reflecting non-existent reality, including issues related to housing and communal services destroyed or damaged by themselves in the territories they occupy.

Key words: Kyiv, housing and communal services, German-Soviet War, periodical press, «Ukrainske Slovo», «Nove Ukrainske Slovo», «Ostanni Visti».

Житлово-комунальна сфера є головною у забезпеченні якісного життя міського населення. Порухення Росією звичаїв війни під час повномасштабного військового вторгнення,

численні акти тероризму проти мирного населення України, зокрема у вигляді знищення критичної інфраструктури та житлового фонду, довели трагічність наслідків порушення роботи сталої системи функціонування комунального сектора.

Попри відмінну систему цінностей та пріоритетів 80 років тому, сфера комунального господарства відіграла для киян не менш значну роль, ніж сьогодні.

Детальним дослідженням стану справ в окупованому німцями Києві, зокрема у житловій сфері, присвячені праці Тетяни Заболотної (Заболотна Т., 2006; 2008). Опосередковано інформація з окупаційної періодики міститься у низці робіт, зокрема у згадках очевидців окупації (Кузнецов А., 1991). Підтвердити чи спростувати інформацію, що публікувалася в окупаційній періодики, дають змогу згадки свідків початку війни та боїв за місто (Стаценко А., 2020).

Метою статті є дослідження стану житлово-комунального господарства у захопленому під час німецько-радянської війни Києві на основі аналізу діяльності окупаційних органів влади та підконтрольного їм міського самоврядування за матеріалами міської періодики.

Реконструювати стан житлово-комунального господарства в тогочасному Києві дають змогу матеріали періодичної преси, що видавалася силами окупаційної адміністрації з вересня 1941 до вересня 1943 р. Зокрема, це газети «Українське слово», «Нове українське слово», «Останні вісті». Звіти, статистичні огляди, хроніки, оголошення, коментарі допомагають відстежити становище міського господарства з початку окупації міста до моменту, поки здійснення сталої діяльності окупаційних органів влади, зокрема підпорядкованого їм видавництва, не було припинене у зв'язку з наближенням до міста радянських військ.

Аналізуючи насамперед матеріальні, демографічні та фінансові втрати в роки війни, дослідники окремо розглядають аспекти руйнування міської забудови. Очевидною є значуща роль житлово-комунального господарства міста як першочергового у забезпеченні життєдіяльності міста, включно з житловим фондом, на долю якого припало найбільше руйнувань. За описом, проведеним новоствореною окупаційною адміністрацією, загальний обсяг житлових площ Києва складав 2483 тис. м², тобто 4252 садиби, до яких належали 8799 будинків¹. Це 80 % від загальної кількості, що складала 11 322 споруди². Перші підрахунки виявили, що від вибухів та пожеж було знищено близько 130 садиб, тобто 360 окремих будинків загальною площею 416 тис. м², з якої 250 тис. м² складала житлова³. Пізніше міською управою була опублікована єдина зведена міська

статистика, яка вказувала на руйнування 211 та пошкодження 87 садиб⁴.

У матеріалі не буде детально аналізуватися пропагандистська складова, попри факт прямого впливу такої на збільшення чи зменшення показників статистики тощо. Як виняток, аби отримати уявлення про масштаби можливих викривлень, звернемось до праць Тетяни Заболотної, яка в своїх дослідженнях виявила знищеними внаслідок пожеж 600 будинків загальною площею 1764 тис. м² (з неї житлової площі — 338 тис. м², нежитлових приміщень — 756 тис. м², підвалів — 380 тис. м²) (Заболотна Т., 2008. С. 111). Різниця вбачається й виходить далеко за межі поняття «статистична похибка», тому подану з періодики інформацію безперечно треба сприймати як таку, що потребує перевірки.

За матеріалами преси, вщент зруйнованими виявилися вулиці Хрещатик, Миколаївська (нині Архітектора Городецького), Прорізна, Мерінгівська (нині Заньковецької), Фундуклеївська (нині Богдана Хмельницького) та Думська площа (нині Майдан Незалежності)⁵. Пошкоджено забудову вулиць Ольгінської, Інститутської, Лютеранської, Пушкінської (нині Євгена Чикаленка)⁶. Більшість з ушкоджених будівель знаходилась у центральній частині міста, в Богданівському районі, перейменованому німцями з Ленінського (нині частина Шевченківського). Там нараховувалося більше 106 зруйнованих садиб⁷. Така зосередженість знищеного житлового фонду зумовлена його якістю. З 995 багатоповерхових будівель, тобто вище трьох поверхів, найбільша кількість знаходилась саме в Богданівському районі — 258⁸. Це були взірці київського зодчества, індивідуалізовані пам'ятки архітектурного мистецтва. Також слід розуміти, що попри евакуацію частини населення, велика кількість мешканців залишилась у своїх домівках. За приблизними оцінками управи, кількість киян, які не покинули місто, складала 423 тис. осіб⁹. У результаті мешканці центральної частини міста постраждали найбільше й втратили своє житло першими (Заболотна Т., 2006. С. 161). Це підтверджується й тим, що за жовтень 1941 р. саме Богданівська районна управа видала

¹ Житлова справа в Києві. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 6 трав. № 102. С. 4.

² У Миському житловому відділі. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 1 груд. № 280. С. 4.

³ Цифри, які нам слід пам'ятати. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 10 квіт. № 80. С. 4.

⁴ Житлова справа в Києві. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 6 трав. № 102. С. 4.

⁵ Цифри, які нам слід пам'ятати. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 10 квіт. № 80. С. 4.

⁶ Наслідки пожежі в Києві. *Українське слово (Київ)*. 1941. 21 жов. № 36. С. 4.

⁷ Як працюють районні управи. *Останні вісті (Київ)*. 1941. 17 лист. № 1. С. 5.

⁸ У Миському житловому відділі. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 1 груд. № 280. С. 4.

⁹ Населення міст. *Останні вісті (Київ)*. 1941. 8 груд. № 4. С. 5.

найбільшу кількість ордерів на переселення осіб, які втратили житло, — 4087¹⁰.

Підготовка до планомірного знищення інфраструктури Києва почалася за декілька тижнів до відступу радянських частин. Ілля Мощанський із цього приводу пише: «Одним из самых ответственных мероприятий по организации эвакуации Киева являлось обеспечение своевременного взрыва мостов через Днепр. Саперы 37-й армии при непосредственном участии командования 4-й дивизии НКВД закончили подготовку мостов к взрыву еще в первых числах сентября» (Мощанский И., 2008. С. 116–117). Логічним є припустити, що вказані підрозділи НКВС, за участю саперних частин РСЧА, також займалися підготовкою до знищення інших міських об'єктів. На це в них було від двох тижнів часу й значна кількість вибухонебезпечних ресурсів, які неможливо було евакуювати, але необхідно було використати, що загалом відповідало усталеній для радянського командування тактиці «випаленої землі». Обґрунтуванням для таких дій було й розуміння того, що німецька верхівка разом з низкою керівних структур вермахту буде розміщена саме в центрі міста.

На шостий день після початку німецької окупації в дію була приведена вибухівка на Хрещатику. Як згадується у пресі, першою запалала крамниця «Дитячий світ», що знаходилася на розі Прорізної та Хрещатику, в будинку 28/2¹¹. Другий та третій вибухи знищили готель «Спартак»¹² та кондитерську Абрикосова в будинках 30/1 та 27 відповідно (Кузнецов А., 1991. С. 55). Споруди для знищення були обрані не випадково. В «Дитячому світі» розміщувалась німецька жандармерія, де приймали радіоприймачі у киян, а в готелі «Спартак» — військова комендатура (Стаценко А., 2020. С. 616). У центрі міста зайнялась пожежа, що стрімко перекидалася на суміжні споруди. Дерев'яні перекриття у приміщеннях, легкозаймисті речовини на горищах та пошкоджена система водогону сприяли швидкому поширенню вогню. Щільні та компактні лінії забудови не були підготовлені до надзвичайних ситуацій такого рівня.

Необхідно згадати, що міська пожежна охорона станом на вересень 1941 р. була відсутня повністю. Повідомлялося лише про одну вцілілу пожежну машину¹³. У підсумку за п'ять днів вогонь знищив п'ять кінотеатрів, Театр юного глядача, Театр КОВО, Радіотеатр, Консерваторію, музичну школу, Центральний поштамт, будинок

міськради, два універмаги, п'ять ресторанів та кафе, цирк, міський ломбард, п'ять найбільших готелів («Континенталь», «Савой», «Грандотель» та ін.), центральну міську залізничну станцію (квиткові каси), Будинок архітектора та вчених, два пасажі, друкарню, восьму взуттєву фабрику, середню школу, понад 100 найкращих крамниць¹⁴. Щодо переліку готелів, два з п'яти, що не зазначені в періодичних матеріалах, ймовірно, відповідають готелям «Спартак» на Хрещатику та «Палас» на бульварі Шевченка. Окремі будинки зазнали пошкоджень ще задовго до пожежі, в результаті бойових дій. Таким був житловий будинок на Хрещатику, 56. В результаті влучення снаряду, вірогідно німецького, був зруйнований дах та пошкоджена цілісність будинку¹⁵.

Спроби продовжити пожежу, зруйнувати окремі споруди траплялися й у наступні дні. В ніч з 27 на 28 жовтня були спроби підпалів Житнього, Володимирського та Галицького базарів, 30 жовтня будівель на вулиці Олександрівській (нині це частина вулиць Михайла Грушевського, Петра Сагайдачного та Володимирського узвозу), зокрема й будівлі Верховної Ради¹⁶. Окремі пожежі спалахували й за побутових причин. 21 грудня пожежею було охоплено триповерховий будинок на вулиці Васильківській, що на Деміївці¹⁷. Причиною став перегрів труби опалення. Але відновлення пожежної інфраструктури, повернення до експлуатації водогонів, комплектування пожежних частин добровольцями дозволило прищвидшити ліквідацію осередків займань.

З початком 1942 р. районні управи провели аудит в територіальних межах своєї компетенції. Насамперед це було зроблено для підбиття статистики руйнувань та визначення стану споруд. Відповідно до висновків приймалося рішення про ремонт чи ліквідацію аварійних будівель¹⁸. Можливо простежити, що зі збільшенням відстані від центру, в приміських районах зокрема, стан збереженості житлового фонду був кращим. Наприклад, у Святошинському районі вказано фактичну наявність 240 садиб з 406 будинками, з яких лише вісім пошкоджені вибухами і не підлягають відбудові¹⁹.

Пошкодження об'єктів цивільного призначення продовжувалося і в контексті наступальних

¹⁴ Наслідки пожежі в Києві. *Українське слово (Київ)*. 1941. 21 жов. № 36. С. 4.

¹⁵ Історія одного будинку. *Українське слово (Київ)*. 1941. 30 лист. № 71. С. 4.

¹⁶ Хроніка пожежі. *Українське слово (Київ)*. 1941. 4 лист. № 48. С. 4.

¹⁷ Через порушення протипожежних заходів. *Нове українське слово (Київ)*. 1941. 21 груд. № 7. С. 4.

¹⁸ Про розбирання аварійних будинків. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 6 черв. № 128. С. 4.

¹⁹ Звіти районних управ. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 14 бер. № 58. С. 4.

дій радянських угруповань в 1943 р. Так, в ніч з 10 на 11 травня радянською авіацією було проведено бомбардування центральних районів міста²⁰. Завдяки дослідженням Дмитра Малакова, обґрунтованим документами Державного архіву Київської області, вдалося не лише визначити кількість жертв поіменно, але й фактичне місце їх проживання. Відповідно є можливість зрозуміти локальні межі руйнувань. Будинки № 11, 13, 15 та 17 на вулиці Ботанічній (нині Микільсько-Ботанічна) були майже зруйновані, будинки № 8, 10 та 12, що розташовувалися на протилежному боці, отримали значні пошкодження. В аварійному стані виявився будинок на вулиці Саксаганського, 62, пошкоджено забудову на Театральній, 1 (нині Лисенка)²¹. Хоча достеменно мета радянського рейду залишається невідомою, слід зазначити малоімовірність навмисного одноразового прицільного бомбардування житлових кварталів. Вказані вулиці знаходяться досить близько до стратегічного залізничного вузла міста, бомбардування якого було б достатньо логічним, але в контексті обставин та наявності розгорнутої німецької ППО не було здійснено коректно.

Власне, крім житлового фонду, в результаті підривної діяльності відступаючих радянських військ значно постраждали об'єкти критичної інфраструктури, складові сфери життєзабезпечення житлово-комунального господарства, які повинні були безперервно задовольняти потреби міста в електроенергії, водопостачанні та зв'язку. Аби відстежити долю окремих об'єктів інфраструктури та краще зрозуміти обсяги руйнувань, розглянемо газетні повідомлення про німецьку відбудову. За два тижні роботи німецької адміністрації в місті було частково відновлено роботу київської електростанції²². Хоч і не конкретизовано місцезнаходження об'єкта, вірогідно, що йдеться про КРЕС ім. Сталіна (нині переобладнана в ТЕЦ-2), найбільшу на той час, розташовану на Рибальському півострові (нині вулиця Електриків, 11). Також згадано про ремонт турбін на ЦЕС-1 (вулиця Андріївська, 19), електроенергія якої використовувалася для живлення міських трамвайних ліній²³. Загалом до кінця 1941 р. перевірено та відновлено 260 км кабелю, 340 трансформаторних кіосків, 2 підстанції²⁴.

²⁰ Над могилою жертв большевицького бандитизму. *Нове українське слово (Київ)*. 1943. 15 трав. № 113. С. 1.

²¹ Пам'яті киян, загиблих від бомб своїх. *День*. 2013. 25 квіт. № 76. С. 9.

²² Пущено в хід електровню. *Українське слово (Київ)*. 1941. 5 жов. № 23. С. 4.

²³ Як відновлюється господарство нашого міста. *Українське слово (Київ)*. 1941. 12 жов. № 29. С. 4.

²⁴ Київські електрики. *Нове українське слово (Київ)*. 1941. 31 груд. № 15. С. 4.

Паралельно проводилася робота з відновлення тепломереж та теплоелектроцентралей. Більше 175 будинків та 10 лікарень мали потребу в забезпеченні теплом²⁵, що спонукало до відновлення пошкодженої ТЕЦ-2 (нині переобладнана в СТ-1), розташованої на вулиці Жаданівського, 85 (нині Жилянська)²⁶. Реконструювалася головна магістраль міської тепломережі, що пролягала по вулицях Фундуклеївській, Тимофіївській (нині Михайла Коцюбинського), Саксаганського, Назарівській, Караваївській (наразі зникла)²⁷.

Інфраструктура міської системи водопостачання також була пошкоджена. За повідомленнями управи, першочергового відновлення потребували 48 артезіанських свердловин та 5 насосних станцій, які генерували до 120 тис. м³ води на добу. Найбільш пошкодженою виявилася Дніпровська водопровідна станція (нині вулиця Дніпровська, 1А)²⁸. Проте вирішити проблеми міського водопроводу та каналізації в бажаному обсязі не вдалося. Вже осінню 1942 р. припинилася подача води у внутрішню водопровідну мережу будинків, обмеживши користування ресурсом лише через водорозбірні крани у дворах²⁹. Був введений режим економії води, вказувалося на порушення роботи каналізації³⁰.

Наявною була проблема телефонного та радіозв'язку. В довоєнний час в Києві діяло 4 автоматичні телефонні станції, розраховані на 21 тис. абонентів. Відступаючи, радянські війська евакуювали апаратуру, розраховану на 15 тис. абонентів, іншу знищили або пошкодили. Відновлення потребувала й кабельна мережа, замінити необхідно було близько 3 тис. пар кабелю³¹. Був пошкоджений міський радіотрансляційний вузол, понівечена апаратура, вибухами та пожежею знищено рупори в центральній частині міста³².

З комунальної сфери необхідно виокремити питання міського сполучення. Зазнали пошкоджень та були знищені повністю мостові переходи через Дніпро, транспортні шляхопроводи в місті, трамвайні колії та тролейбусні контактні мережі, техніка.

²⁵ Коли буде теплоелектрострум. *Українське слово (Київ)*. 1941. 7 лист. № 51. С. 4.

²⁶ Теплоенергія для міста. *Українське слово (Київ)*. 1941. 21 жов. № 36. С. 4.

²⁷ Там само.

²⁸ Водогін працює нормально. *Українське слово (Київ)*. 1941. 30 жов. № 44. С. 4.

²⁹ Оголошення. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 18 серп. № 190. С. 4.

³⁰ Про шляхи столиці. *Нове українське слово (Київ)*. 1941. 19 груд. № 5. С. 3.

³¹ Телефонний зв'язок. *Українське слово (Київ)*. 1941. 28 жов. № 42. С. 4.

³² Говорить Київ. *Українське слово (Київ)*. 1941. 4 лист. № 48. С. 3.

Як вже було згадано, першочерговим завданням радянських військових угруповань було мінування саме мостових переходів через Дніпро. Загалом в періодичній пресі не конкретизується стан руйнувань окремих мостових переходів, надається лише суха статистика у вигляді руйнування 80 % поверхневої частини київських мостів³³. Але відомості про фактичний перелік та стратегічну цінність мостових переходів ми можемо отримати, ознайомившись з Доповіддю штабу Південно-Західного фронту про стан охорони та оборони переправ через р. Дніпро на 20 липня 1941 р. (Сборник боевых документов Великой Отечественной Войны. Вып. 38, 1959. С. 53–54). В тогочасних межах Києва розташовувалися наступні переправи: Петрівський залізничний міст (переправа № 6), міст Євгенії Бош та Русанівський міст (переправа № 7), понтонний міст на Передмостову слобідку (переправа № 8), наводницький міст (переправа № 9) та Дарницький залізничний міст (міст Аманда Струве) (переправа № 10)³⁴.

У результаті відступу радянських військ всі згадані переправи були знищені. В подальшому німцям вдалося відновити частину мостових переходів залізничного та цивільного призначення. Капітальної відбудови, враховуючи стратегічну важливість, зазнали Петровський та Дарницький залізничні мости, згадувані в газетах як Північний та Південний. Для їх відбудови німецькою адміністрацією було оголошено набір працездатного населення міста за різними робітничими спеціальностями³⁵. Пріоритетність таких робіт проявлялася й в тому, що на момент їх проведення для працівників міської залізниці не застосовувалося примусове відправлення на роботи в Німеччину. Мости цивільного призначення загалом були тимчасовими, у вигляді понтонних переправ³⁶. Хоча для встановлення більш стабільного сполучення з лівобережною частиною міста німцями був зведений низьководний міст Шарнгорста, що також більше виглядав як тимчасова укріплена переправа. Про його якість свідчить той факт, що вже до березня 1942 р. його було розібрано в результаті пошкоджень після весняного льодоплаву, а населенню запропоновано «на власну відповідальність» користуватися дорогою по льоду, або як виняток у визначені години Південним залізничним мостом³⁷. В самому місті також велось відновлення зруйнованих

шляхопроводів. Вказувалося на необхідність відбудови мостів на Повітрофлотському шосе та Теличці, Ковельського та Гаванського мостів на Житомирському шосе (нині частина Берестейського проспекту)³⁸.

Наступним питанням є знищення транспортного устаткування. На початок листопада 1941 р. транспортний ресурс міста був у скрутному становищі. Транспортний парк міста складав лише 40 машин³⁹. З 15 газогенераторних машин було відремонтовано 6, також до ладу доведено 5 автобусів⁴⁰. Восени, у вересні 1943 р. автопарк зріс до 213 машин, було відремонтовано низку автомастерень, шиноремонтний та акумуляторний заводи⁴¹. Частково відновлено тролейбусний рух від Караваївської площі (нині Льва Толстого) до Олександрівської та Пушкінської вулиць⁴².

Враховуючи масштаби, питання трамвайної мережі нами розглядається окремо. Передусім було відновлено роботу пошкоджених 1, 3, 4, 7, 11, 13 та 16 колій, заплановано відновлення 2 та 14 колій, кільцевих колій «А» та «Б»⁴³. Вже за місяць робіт відновлено рух на 45 км маршрутів. Як вказує хроніка, щодня трамвайне сполучення міста забезпечувало перевезення до 100 тис. пасажирів⁴⁴. Капітального ремонту зазнала колія на Бульварно-Кудрявській та заокруглення на Сінному базарі (нині Львівська площа). Після забезпечення енергопостачання був запланований пуск лівобережної трамвайної мережі в межах Слобідки (мається на увазі Микільська Слобідка), а також з Дарниці в Бровари. Окремо вказується на проблему відновлення маршрутів на Святошинському напрямі, адже крім пошкодженої колії було знищено шляхопроводи⁴⁵, про що вже згадувалось раніше. Через проблеми, пов'язані з пошкодженням обладнання електромереж, не одразу вдалося відновити роботу 18 колії, що поєднувала Печерськ та Телички з центром міста⁴⁶. Попри це обов'язково варто зазначити, що знищення й відновлення роботи трамвайних мереж здійснювалось обома сторонами конфлікту зовсім не заради унеможливлення переміщення цивільних осіб. Така транспортна

³⁸ Управління міських залізниць. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 6 січ. № 4. С. 4.

³⁹ Транспорт. *Українське слово (Київ)*. 1941. 8 лист. № 52. С. 4.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Міський транспорт. *Нове українське слово (Київ)*. 1943. 19 вер. № 221. С. 8.

⁴² Незабаром відновиться тролейбусний рух. *Українське слово (Київ)*. 1941. 22 жов. № 37. С. 4.

⁴³ Трамвайний рух відновлено. *Українське слово (Київ)*. 1941. 19 жов. № 35. С. 4.

⁴⁴ На міській залізниці. *Українське слово (Київ)*. 1941. 14 лист. № 57. С. 4.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Відновлення руху по 18 колії. *Українське слово (Київ)*. 1941. 6 груд. № 75. С. 4.

³³ На відбудові мостів. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 17 лют. № 37. С. 3.

³⁴ Там само.

³⁵ Відозва. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 4 лист. № 257. С. 4.

³⁶ В київській міській управі. *Українське слово (Київ)*. 1941. 12 груд. № 80. С. 4.

³⁷ Оголошення. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 19 бер. № 62. С. 3.

павутина, залишки якої ми можемо споглядати в Києві сьогодні, на той час являла собою мало не єдиний ефективний спосіб вантажних перевезень. Інакше необхідно було залучати вантажну військову техніку, що було доволі затратно. Тому в умовах, коли місто не могло забезпечити достатньо електроструму для цивільних та вантажних потреб одночасно, окупаційна адміністрація без роздумів тимчасово припиняла роботу цивільного трамвайного устаткування для вивільнення ресурсу вантажам⁴⁷. Обсяг таких перевезень сягав до 8000 тонно-кілометрів⁴⁸. Вантажні трамваї перевозили лісоматеріали, залізо для будівництва мостів та залізниць, вугілля для електростанцій, борошно, хліб, використовувалися у заходах санітарного очищення міста. Для стабільного постачання місцевого палива у вигляді торфу німецькою адміністрацією розпочато будівництво дев'ятикілометрової залізниці між Пущею-Водицею та Бучею, котра мала з'єднати

⁴⁷ Київський трамвай відзначає свій 50-річний ювілей (1832–1942). *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 17 трав. № 112. С. 4.

⁴⁸ Там само.

ЦЕС з Бучанською торфорозробкою⁴⁹. Для такого проекту, котрий мав свою стратегічну цінність, було погоджено навіть будівництво мосту через річку Ірпінь.

Отже, окупаційна періодика значною мірою висвітлює життя міста під окупацією, зокрема у сфері ЖКГ, та дає змогу утворити загальне бачення стану справ у тогочасному Києві. В матеріалах присутні елементи пропаганди, односторонність, гіперболізація досягнень міської управи та окупаційної адміністрації. Найвні тенденції до викривлення інформації, що є характерним у контексті будь-якої війни та суттєво не відрізняє в прийомах обидві сторони тогочасного протистояння. Варто зазначити, що безпосереднє втручання в налагоджену роботу систем життєдіяльності міста, знищення житлового фонду, головних комунальних та транспортних вузлів зупинило міське життя, завдало невідновних втрат, спричинило хаос, жертвами якого стали не частини вермахту чи РСЧА, а насамперед пересічні кияни.

⁴⁹ Будівництво торфовозної залізниці. *Нове українське слово (Київ)*. 1942. 24 квіт. № 92. С. 4.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Заболотна Т.В. Житлова проблема в окупованому Києві. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 158–173.
- Заболотна Т.В. Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень–грудень 1941 р.). *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. пр. Київ, 2008. № 11. С. 107–116.
- Кузнецов А.В. Бабий Яр. Роман-документ. Москва: Советский писатель — Олимп, 1991. 336 с.
- Моцанский И.Б. 1941. Битва за Киев. 7 июля — 26 сентября. Москва: Яуза, БТВ-Книга, Эксмо, 2008. 208 с.
- Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 38. Москва: Воениздат, 1959. 320 с.
- Стаценко А.П. «Киев бомбили...» Оборона столицы Советской Украины. Москва: Пятый Рим, 2020. 688 с.

REFERENCES

- Kuznietsov, A. V. (1991). *Babii Yar. Roman-dokument*. Moscow: Sovetskii pisatel — Olimp [in Russian].
- Moshchanskii, I. B. (2008). *1941. Bitva za Kiiev. 7 iiulia — 26 sientiabria*. Moscow: Yauza, BTV-Kniha, Eksmo [in Russian].
- Sbornik boievvykh dokumientov Vielikoi Otiechiestviennoi voiny. Vyp. 38.* (1959). Moscow: Voienizdat [in Russian].
- Statsenko, A. P. (2020). «*Kiiev bombili...*». *Oborona stolitsy Sovietskoi Ukrainy*. Moscow: Piatyi Rim [in Russian].
- Zabolotna, T. V. (2006). Zhytlova problema v okupovanomu Kyievi. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 158–173 [in Ukrainian].
- Zabolotna, T. V. (2008). Povsiakdenne zhyttia kyan v umovakh natsystskoi okupatsii (veresen – hruden 1941 r.). *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, pp. 107–116 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 21.04.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)